

શત્રુંજયની વિશેષ વિગતો

પ્રતિષ્ઠા દિન:- વિક્રમ સંવત-૧૫૮૭ વૈશાખ વદ-૬, રવિવાર, તા.૧૭-૫-૧૫૩૧ સવારે ૯-૪૯ કલાકે કર્ક લગ્નની શરૂઆત યોગ શુકલ, કરણ ગરલ, શ્રવણ નક્ષત્ર, સાંચાતિક કાળ, ૦૦-૫૭-૩૨, પાલીતાણા સૂર્યોદય સમય ૬-૦૭ પ્રતિષ્ઠા કરનાર આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિદ્યામંડન સૂરિ. મ.સા. શ્રી વિનયમંડન મા.ની સહાયથી દોશી કરમશાહે કરાવી છે. શ્રી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ.

- ~ શત્રુંજય પર પ્રભુપૂજામાં દસ કુલની માળા દ્વારા પૂજા કરવાથી ચાર ઉપવાસનું ફળ મળે છે. આથી આગળ દશ-દશ ગણી કુલની માળા દ્વારા પૂજા કરવાથી ચઢતે ક્રમે છ, આઠ, માસક્ષમણાદિનું ફળ મળે છે.
- ~ અન્ય તીર્થમાં સુવર્ણાદિનાં દાનથી પણ જે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે આ તીર્થ પર એક ઉપવાસ કરવાથી મળે.
- ~ અન્ય તીર્થમાં દુષ્કર તપ કરવાથી, બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી જે ફળ મળે છે તે અહીં એક ઉપવાસથી મળે છે.
- ~ આ તીર્થમાં પુંડરિક સ્વામીનું સ્મરણ કરતો દશવિધ પચ્ચક્ષ્માણ કરે તો નિર્વિદને બધાં મનોરથો સિદ્ધ થાય છે. છઠ્ઠું કરવાથી સંપતિઓ મળે છે. અહ્મ કરવાથી અવિનાશી પદ પામે છે.
- ~ અન્યક્ષેત્રે માસખમણ કરવાથી જે ફળ મળે, તેનાથી પણ અનેકગણું ફળ આ તીર્થની પ્રતિમાના પૂજનથી પ્રાપ્ત થાય છે.
- ~ આ ગિરિરાજ પર કૃષ્ણાવર, વગેરે ધૂપપૂજા કરવાથી પંદર ઉપવાસનું ફળ મેળવે છે અને દીપપૂજાથી ૧ માસનું.
- ~ હિંસક પ્રાણીઓ પણ શાશ્વતગિરિનાં દર્શનથી સ્વર્ગે જાય છે.

- ~ અન્યભૂમિ પર એક કરોડ માણસોને ઈષ્ટ વસ્તુ જમાડવાથી જે પુન્ય થાય તેટલું ફળ આ ગિરિવર પર એક ઉપવાસથી મેળવે છે.
- ~ વિશ્વમાં જ્યાં ક્યાંય કોઈપણ જીવને કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ થયું એ બધાંને વંદન કરવા કે શત્રુંજયને વંદના કરવી, એ બન્ને સમાન છે.
- ~ ગિરિરાજનું દર્શન અને સ્પર્શન, ભોગ અને મોક્ષ બન્ને આપે છે.
- ~ ચતુર્વિધ સંઘ સહિત છ'રી પાલતા સંઘ કાઢી જે સિદ્ધાચળ આવે છે તે તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે.
- ~ અન્યતીર્થમાં કરેલ દાનાદિથી દસગણું પુણ્ય જંબુવૃક્ષો થાય છે, તેનાથી હજારગણું પુણ્ય ધાતકી-ચૈત્યે થાય છે, તેનાથી દસલાખગણું પુણ્ય પુષ્કર વગેરેમાં થાય છે, તેનાથી દસલાખગણું પુણ્ય વૈભારગિરિ, સમ્મેતશિખર, વૈતાલ્ય, મેરૂપર્વતમાં થાય છે, તેનાથી કોટિગણું પુણ્ય ચૈવતાચલ, અષ્ટાપદમાં થાય છે. આ બધાં કરતાં અનંતગણું ફળ શત્રુંજયના દર્શનથી થાય છે.
- ~ શત્રુંજય પર પ્રતિમા પૂજનથી જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સો ગણું પુણ્ય આ ગિરિ પર પ્રતિમા ભરાવવાથી થાય અને આનાથી હજારગણું પુણ્ય અહિં જિનાલય બંધાવવાથી થાય છે તથા રક્ષણ કરવાથી અનંતગણું પુણ્ય થાય છે.
- ~ જે શત્રુંજય તીર્થમાં ચોવિહારો છઠ્ઠ કરી, પવિત્ર પણે, ઉજ્જવળ પરિણામે દાદાની સાત જાત્રા કરે તે ત્રીજા ભવે મોક્ષમાં પધારે છે.

વિશેષ નોંધ:- સાધારણ સાધુ ચિહ્ને ધારણ કરનારો, મનથી કંકાસ કરનારો અને ગુરૂને કડવું બોલનારો આવો સાધુ પણ, જેમ શ્રેણિક ગૌતમને પૂજે તે પૂજનીય અને વંદનીય આ ગિરિવર પર થાય છે.

- ~ શત્રુંજય માહાત્મ્ય ભક્તિથી સાંભળે તો બીજા શાસ્ત્રોનાં શ્રવણથી અધિક ફળ મળે છે.
- ~ શત્રુંજય યાત્રા, સેવા કે સંઘનું રક્ષણ તથા યાત્રાળુઓને આદર-સત્કાર કરે તે પોતાના કુળ સહિત સ્વર્ગમાં સત્કાર પામે છે.
- ~ શત્રુંજયનો તેરમો ઉદ્ધાર વજસ્વામીજી મહારાજની નિશ્રામાં કરવામાં આવ્યો હતો.
- ~ ભગવાનનાં ફક્ત પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં ૧૦ લાખ સોનામહોરોનો ખર્ચ કર્યો હતો. (જિર્ણોદ્ધારમાં કેટલીયે અટળક સોનામહોરો વાપરી હશે ! કલ્પના કરવી રહી)
- ~ જાવડશાએ તક્ષશિલાથી પ્રતિમાજી લાવવા માટે એક માસના નિર્જળા ઉપવાસ પૂર્વક ધ્યાન ધર્યું હતું. ૩૧માં દિવસે ચક્રેશ્વરીદેવી પ્રસન્ન થયા અને સહાયતા આપી.
- ~ ઉદયનમંત્રી યુદ્ધ કરવા જતા હતા ત્યારે શત્રુંજય પર કાષ્ટના મંદિરને નુક્ષાનના કારણ તરીકે જોઈ પાષાણના જિનાલયો બનાવવાનાં ક્રોડ જાગ્યા. તે વખતે એ અભિગ્રહ કરે છે. ‘યુદ્ધમાંથી પાછો ફરી હુંઆનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવીશ અને આનો જિર્ણોદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી નિત્ય એકાસણા કરીશ, ભૂમિસંથારો કરીશ, તાંબુલનો ત્યાગ પણ... અફસોસ ! યુદ્ધમાં ઉદયનમંત્રી બાણોના પ્રહારથી મરી જાય છે.
- ~ ઉદયનમંત્રી યુદ્ધ મેદાનમાં જ્યારે છેલ્લી અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે પોતાના પરિવારને કહે છે કે, “મારી ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરશો તો મને સંતોષ થશે.

૧) નાના પુત્ર અંબડને સેનાપતિ બનાવવો.

- ૨) શત્રુંજય પર પાષાણનાં પ્રાસાદ બનાવવાં.
- ૩) ગિરનાર પર પત્થરના પગથિયાં બનાવવાં.
- ૪) મને અત્યારે નિર્યામણા કરાવનાર ગુરૂ મળે.”

પ્રથમની ત્રણ ઈચ્છાઓ એમના મોટા પુત્ર બાહડમંત્રી પૂર્ણ કરે છે.

- ~ ઉદયનમંત્રીની ચોથી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે એક વંઠ પુરૂષને સાધુવેશ પહેરાવી મોકલે છે. ઉદયનમંત્રી વંદન કરે છે. એ જોઈ એ વંઠ પુરૂષ સાચો સાધુ બને છે. (ધન્ય છે આ વેશને !)
- ~ બાહડમંત્રીએ જિર્ણોદ્ધાર કર્યો તે જિનાલય હવાનાં જોરથી, ફાટી ગયું, તેથી ફરી જિર્ણોદ્ધાર કર્યો. આ બીજી વખત જિનાલય નિર્માણમાં બે કરોડ ને સત્તાણુલાખ (૨,૯૭,૦૦,૦૦૦) દ્રવ્ય ખર્ચ્યું. (ત્રણ વર્ષે કાર્ય પૂર્ણ થયું હતું.) આ પ્રતિષ્ઠા હેમચંદ્રાચાર્યની નિશ્રામાં કરી હતી.
- ~ તક્ષશિલામાંથી લાવેલ પ્રતિમાજી જાવડશાએ ભરાવ્યાં હતાં, તે જ પ્રતિમાજી ૧૩૬૯ સુધી પૂજાતાં હતાં. વિદેશીઓએ આ પ્રતિમાજી તોડી નાંખ્યા. (બાહડનાં જીર્ણોદ્ધારમાં જિનાલય નવું થયું હતું. પ્રતિમાજી તે જ હતાં)
- ~ સમરાશાએ પ્રતિમા બનાવવા માટે જે શીલા ખાણમાંથી લાવ્યા હતા, તે શિલા ૮૪ માણસોએ છ દિવસમાં શત્રુંજય ઉપર ચઢાવી હતી.
- ~ કરમાશાએ જિર્ણોદ્ધાર સમયે જે પ્રતિમા વસ્તુપાળે શત્રુંજય પર ભોંયરામાં સાચવી રાખેલ તે પ્રતિમા મમ્માણી પત્થરમાંથી નિર્મિત કરવામાં આવી હતી.
- ~ જિર્ણોદ્ધારમાં જે જે કારીગરોએ કામ કર્યું તે દરેક કારીગરને કરમાશાએ સોનાની જનોઈ, સોનાની મુદ્રિકા, સોનાનો બાજુ બંધ, સોનાના કુંડલ અને સોનાનાં કંકણ તથા અન્ય કિંમતી અલંકારો ભેટ આપ્યા હતા.

- ~ મૂળનાયકનાં દર્શન કરવાનો એ વખતે ૧૦૦ રૂા. કર આપવો પડતો હતો, તે કરમશાએ રાજાની આગળસોનાનો ઢગલો અર્પણ કરી બંધ કરાવ્યો.
- ~ કરમશાએ જિર્ણોદ્ધારમાં સવા કરોડ ઢ્રવ્યનો વ્યય કર્યો હતો. (પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવનો ખર્ચ જુદો)
- ~ દાદાનું શિખર ભોંયતળીએથી બાવનહાથ ઊંચુ તથા શિખરમાં ૧૨૪૫ કુંભો છે.
- ~ ભરતચક્રવર્તીએ ગિરિરાજની શીતલછાયામાં (તલેટી)માં (૨૨) બાવીશ યોજનોનું નગર વસાવ્યું અને ત્યાં પાંચ કરોડ બ્રાહ્મણો (શ્રાવકો)ને વસાવ્યા.
- ~ મહોત્સવમાં સ્થિતિ એક હજાર ગવૈયાઓને ઘોડા-હાથી વગેરે ભેટ આપ્યા.
- ~ શત્રુંજય તીર્થમાં એકવીસ (૨૧) દિવસ સુધી સંઘ રોકાયો હતો.
- ~ વિ.સં. ૧૩૭૫માં શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો ત્યારે પણ ૨૦૦૦ માણસો હતાં. આ સંઘમાં ૧૧ લાખ ઢ્રવ્ય વાપર્યું હતું. (પ્રતિષ્ઠા વખતનાં સંઘનો વિચાર કરી જો જો, ૨૦૦૦ તો સાધુઓ જ હતાં.)
- ~ સમરાશા તેલંગ દેશનો અધિપતિ બન્યો ત્યારે તુર્ક લોકોએ કેદી કરેલાં ૧૧ લાખ મનુષ્યોને છોડાવે છે.

શત્રુંજય પર

- સૌથી ઊંચી ઢુંક : ચૌમુખજીની (સવા-સોમાની)
- સૌથી વિશાળ ઢુંક : આદીશ્વર દાદાની
- સૌથી ઊંચી પ્રતિમા : અદબદજીની (૧૮ ફુટ ઊંચી)
- સૌથી પ્રાચીન વૃક્ષ : રાયણ વૃક્ષ
- સૌથી મોટાં પગલાં : રાયણ પગલાં
- સૌથી જુનું તલાવ : ચીલ્લણ તલાવડી

સૌથી જુનું મંદિર : રતનપોળમાં ૧૩૭૬નું

સૌથી નવું મંદિર : દાદાના દરબારમાં નવી ટુંક (૨૦૩૨ વિક્રમ સંવત)

સૌથી નાની પ્રતિમા : દાદાના ગભારામાં સોનાની છે.

વિશેષ માહિતિ

- ૧) શત્રુંજય ગિરિરાજની ટોચ દરિયાની સપાટીથી ૧૯૮૦ ફુટ ઊંચી છે.
- ૨) જયતલેટીથી રામપોળ સુધી લગભગ ૩૭૪૫ પગથીયા છે.
- ૩) ગિરિરાજનો સંપૂર્ણ રસ્તો લગભગ સવા બે માઈલ છે.
- ૪) બાહડમંત્રીએ કરાવેલ ચૌદમાં જીર્ણોદ્ધારમાં ૧,૬૦,૦૦,૦૦૦ (એક કરોડને સાઠ લાખ)નો વ્યય કર્યો હતો.
- ૫) જયતલેટી આગળ ભાતુ આપવાની પ્રથા કલ્યાણવિમળ મહારાજે શરૂ કરાવી છે.
- ૬) જયતલેટી આગળ જે ભાતુ અપાય છે તે વિશ્રામ ગૃહ શેઠ કસ્તૂરભાઈના માતા ગંગામાએ બંધાવેલ છે.
- ૭) ‘મીરાતે અહમદી’ ધર્મગ્રંથમાં લખ્યું છે કે, ૧૬૭૫માં અમદાવાદના સવા-સોમા શેઠે બંધાવેલ ચૌમુખજીની ટુંક બાંધવામાં ૫૮ લાખ રૂા.નો ખર્ચ થયો હતો તેમાં ૮૪ હજાર રૂપિયા તો ફક્ત દોરડા પાછળ ખર્ચા હતા.
- ૮) નવટુંકમાં કુલ ૧૨૪ મંદિરો, ૭૩૯ દેરીઓ, ૧૧૪૭૪ પ્રતિમાઓ અને ૮૯૬૧ પગલાંઓ છે.
- ૯) આ અવસરપિર્ણીમાં સર્વપ્રથમ શત્રુંજયની આરાધના ઋષભદેવ ભગવાને દેખાડી છે.
- ૧૦) આ અવસરપિર્ણીમાં શત્રુંજય પર સર્વપ્રથમ જિનાલય ભરત મહારાજાએ બંધાવેલ.

- ૧૧) ૨૦૪૭મા રજની દેવડીએ શત્રુંજયનો ૬૮ નદીના પાણીથી અભિષેક કરાવ્યો. તો તેમ વિક્રમની પહેલી સદીમાં મ્લેચ્છોએ શત્રુંજય પર હાડકાં-માંસ-લોહી વગેરે જે સર્વઠેકાણે વેચ્યા હતા તે સાફ કરાવી તેરમો ઉદ્ધાર કરનાર જાવડશાએ દૂધ અને પાણીથી શત્રુંજયનો અભિષેક સંપૂર્ણ પણે કરાવ્યો હતો.
- ૧૨) શત્રુંજયનો ચૌદમો ઉદ્ધાર કરનાર બાહડમંત્રીએ કુમારપાળ મહારાજની આજ્ઞા મેળવીને ગિરનાર પર ૬૩ લાખ રૂપિયા ખર્ચી નવા પગથિયા બનાવ્યા હતા.
- ૧૩) તેરમો ઉદ્ધાર કરનાર જાવડશાએ શત્રુંજય પર જે પ્રતિમા પધરાવી હતી તે પ્રતિમા તક્ષશિલા નગરીમાંથી લાવવામાં આવી હતી. મ્લેચ્છ રાજા જગન્મલ્લને સમજાવી એનાં ધર્મચક્રના અગ્રભાગમાંથી આ પ્રતિમા લાવવામાં આવી હતી.
- ૧૪) તક્ષશિલાથી શત્રુંજય સુધી આ પ્રતિમા લાવવા માટે ૯ લાખ સોના મહોરોનો ખર્ચ થયો હતો.

સિદ્ધાચલ તીર્થના સંઘપતિઓ

- ~ ભરત રાજાના સમયમાં ૯૯,૮૯,૮૪,૦૦૦ રાજાઓ સંઘપતિ બનેલા.
- ~ પાંડવોના સમયમાં ૨૫,૯૫,૭૫,૦૦૦ રાજાઓ સંઘપતિ બનેલા.
- ~ સગર ચક્રવર્તીના સમયમાં ૫૦,૯૫,૭૫,૦૦૦ રાજાઓ સંઘપતિ બનેલા.
- ~ જાવડશાના સમયમાં ૩,૮૪,૦૦૦ રાજાઓ સંઘપતિ બનેલા.

ત્યાર પછીના સમયમાં.

- ~ ૭૦,૦૦૦ ભાવસાર જાતિના સિદ્ધાચલ સંઘપતિઓ બનેલા.
- ~ ૧૬,૦૦૦ રાજપુતો સંઘપતિ બનેલા
- ~ ૧૫,૦૦૦ જૈન બ્રાહ્મણો સંઘપતિ બનેલા.

~ ૫૦૪૫ કંસારા જાતિ સંઘપતિ બનેલા.

~ ૭૦૦૦ ચાંડાલ જાતિના તથા ૫૦૦ ઉક્કડ ટેટ જાતિના વાળાઓ પણ સંઘ લઈને સિદ્ધાચલ ગયેલ જેઓ તળેટીની પ્રદક્ષિણા દઈને પાછા ફરેલ.

વ્રજસ્વામીજીની નિશ્રામાં જાવડશાએ તેરમો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો.

■ ૪૭૭- વિદેશી આક્રમકો એ તોડફોડ કરવાથી ધનેશ્વરસૂરિની નિશ્રામાં શિલાદિત્ય રાજાએ પુનરુદ્ધાર કર્યો.

■ ૧૨૧૧- હેમચંદ્રાચાર્યની નિશ્રામાં ઉદયનમંત્રીના પુત્ર બાહડમંત્રીએ જિર્ણોદ્ધાર કર્યો.

■ ૧૨૧૩- દેરાસર ફાટી જવાથી ફરી બીજીવાર મૂળમાંથી દેરાસર બનાવી બાહડમંત્રીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

■ ૧૨૯૮- શત્રુંજય પર દાદા માટે મમ્માણી પત્થર મુકાવનાર વસ્તુપાળનું સમાધી મરણ.

■ ૧૩૬૮-૬૯ અલ્લાઉદ્દીને જિનાલયનો નાશ કર્યો.

■ ૧૩૭૧ પોષ શુદ્ધ ૮, ૧૫માં ઉદ્ધારક સમરાશાએ પ્રતિષ્ઠાર્થે પાટણથી સંઘ પ્રયાણ કર્યું.

■ ૧૩૭૧ મહાસુદ ૧૪ સિદ્ધસેનસૂરિજી મ.સા.ની નિશ્રામાં સમરાશાએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

■ ૧૩૭૬- એક જિનાલય નિર્મિત થયું હતું. જે આજે પણ વિદ્યમાન છે. (સૌથી જુનું)

■ ૧૩૯૩- કર્કસૂરિએ 'નાભિનંદન જિર્ણોદ્ધાર' પ્રબંધ ગ્રંથ રચ્યો.

■ ૧૫૮૩- મહાસુદ ૧૪ શત્રુંજયના સોળમાં ઉદ્ધારનું ફરમાન આપનાર બહાદુરશાહ ગુજરાતનો બાદશાહ બન્યો.

- ૧૫૮૭- વૈ.વ. ૬-૧૬મા ઉદ્ધારક કરમાશા ઓસવાળે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૫૮૭ વૈ.વ. ૭ વિવેકસાર ગણી દ્વારા શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધની રચના.
- ૧૬૨૦- ગંધારિયા ચૌમુખજીનું નિર્માણ (દાદાના દરબારમાં)
- ૧૬૨૯- ૧૬૩૨- ચાર વર્ષના કારમા દુષ્કાળના કારણે શત્રુંજય ઉજ્જડ બની ગયો.
- ૧૬૪૭ આસો અમાસ- સમ્રાટ અકબરે જહાંગીર પાસે ફરમાન લખાવી સુબા મીરઝા કોકાને શત્રુંજયનામંદિરો બાળતા અટકાવ્યા.
- ૧૬૪૯ વૈશાખ સુદ ૧૦ સમ્રાટ અકબરે તપાગચ્છાધિપતિ વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને શત્રુંજયતીર્થો ઈનામમાં આપ્યા.
- ૧૬૬૭- પાંચભાઈનાં મંદિરની પ્રતિષ્ઠા (દાદાના દરબારમાં)
- ૧૬૭૦- મૂળનાયક આદેશ્વરદાદાની આજુબાજુના પરિકરની પ્રતિષ્ઠા શાંતિદાસ શેઠે વિજયદેવસૂરિની નિશ્રામાં કરાવી.
- ૧૬૭૫- વૈશાખ સુદ ૧૩ અમદાવાદના શેઠ સવચંદ અને સોમચંદે ચૌમુખજી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૬૭૭- સીમંધસ્વામી જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા (દાદાના દરબારમાં)
- ૧૬૮૧- ઈચ્છાકુંડનું નિર્માણ (બીજા વિસામા પછી)
- ૧૬૮૫- બીજા દિવસમાં આગળ ભરતચક્રવર્તીના પગલાની પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૬૮૬- અદબદજીદાદાની અંજનશલાકા (સૌથી વિશાળ પ્રતિમા)
- ૧૬૮૬- શતથંભીયું મંદિર નિર્માણ (રતનપોળમાં)
- ૧૭૦૭ કારતક વદ ૧૩ શાંતિદાસ ઝવેરી અને તપાગચ્છ કારખાનાંએ શત્રુંજયના રખોપાનું કાર્ય ગારીયાધારનાં ગોહેલ ઠાકોર કાંધાજીએ સોંપ્યું.

- ૧૭૧૩ કારતક સુ. ૧- શાહજહાંએ શત્રુંજયતીર્થ ઇનામમાં આપ્યું.
- ૧૭૯૧- છીપાવસી ટુંક નિર્માણ.
- ૧૭૯૪ અષાઠ સુદ ૧૪ છીપાવસી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૮૪૩ મહાસુદ ૧૧ પ્રેમચંદ મોદીએ મોદીની ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (પ્રેમાવાસી ટુંક)
- ૧૮૬૦ વૈશાખ સુદ ૫ રતનપોળમાં પ્રવેશતાં જ્યાં આગળ ચૈત્યવંદન કરીએ છીએ. તે શાંતિનાથ જિનાલયની પ્રતિષ્ઠા હીરાચંદ શેઠે કરાવી.
- ૧૮૮૨- હેમવાસી ટુંકનો પ્રારંભ.
- ૧૮૮૬ મહા સુદ ૫ હેમાભાઈએ હેમાવસી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૮૮૯- વૈશાખ સુદ ૧૩ ઉજમભાઈએ ઉજમફર્દની ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૮૯૨- મોતીશા શેઠનું સમાધિ મરણ.
- ૧૮૯૩- પોષ વદ ૧ સુરતથી મોતીશા શેઠની ટુંકની પ્રતિષ્ઠા સંઘપ્રયાણ.
- ૧૮૯૩ મહા વદ ૨ મોતીશા શેઠની ટુંકની પ્રતિષ્ઠા ખીમચંદ શેઠે કરાવી.
- ૧૮૯૩ મહાવદ ૧૦ સાકરચંદ શેઠે સાકરવસી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૮૯૩- દીપચંદ શેઠે ઉર્ફે બાલાભાઈએ બાલાવસહી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
- ૧૯૨૧- નરશી કેશવજી ટુંક નિર્માણ.
- ૧૯૫૦- બાબુના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૯૩૬ ભાદરવા વદ ૧ તા.૧૯-૯-૧૮૮૦ મધ્યાહ્ન સમયે ભારતનાં શ્વે. જૈન સંઘ 'શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી પેટી'ની કાયમી સ્થાપના કરી.
- ૨૦૩૨- દાદાનાં દરબારમાં નવી ટુંકની પ્રતિષ્ઠા.

સૂરિમંત્રથી મંત્રિત જળવાળા ૧૦૮ ઘડાથી ઋષભદેવ ભગવાન, પુંડરિકસ્વામી, શાંતિનાથ, અને રાયણ પગલાંનો જે ભાવપૂર્વક શ્રદ્ધાથી પ્રક્ષાલ કરે છે તે આ લોકમાં અનાસક્તિજનની લક્ષ્મીને મેળવે છે.

રાયણવૃક્ષ-રાયણ પગલાં

- ૧) રાયણવૃક્ષનું નામ છે રાજનંદની-શાશ્વતું વૃક્ષ.
- ૨) આ રાયણવૃક્ષ નીચે ઋષભદેવપ્રભુ નવાણુંપૂર્વવાર સમોસર્યા છે.
- ૩) રાયણવૃક્ષનાં પાંદડા, ફળ અને શાખાઓ પર દેવતાઓનો વાસ છે માટે આ વૃક્ષનાં પાંદડા વગેરે તોડવા નહિં.
- ૪) રાજનંદીનીનું ભક્તિથી પૂજન કર્યું હોય તો ભાવિ શુભાશુભ સ્વપ્નમાં દેખાય.
- ૫) રાયણવૃક્ષનાં પૂજનથી શારીરિક દોષો નાશ થાય છે, ઝેર વગેરે પણ દૂર થાય છે.
- ૬) રાયણવૃક્ષનાં ખરી પડેલાં પાંદડા જે સંઘરી રાખ્યા હોય તો સર્વ અનિષ્ટો વિલય પામે છે.
- ૭) કોઈ સંઘનો નાયક, જ્યારે ભક્તિથી એની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરે છે ત્યારે તે વૃક્ષના દેવો પ્રસન્ન થઈ તેનાં મસ્તક ઉપર દૂધની વૃષ્ટિ કરે છે, તેથી તેનાં બેચ જન્મ સુધરે છે.
- ૮) રાયણવૃક્ષની પૂર્વદિશામાં સૂર્યોદ્યાન છે. અહીંના ઉત્તમ સરોવરનાં પાણી, પ્રાણીઓનાં અઠાર પ્રકારનાં કોટનો નાશ કરે છે.

શત્રુંજયનો ઇતિહાસ

મંદિર અને મૂર્તિ કેટલા પ્રાચીન છે?

વર્તમાનનો ઋષભદેવ ભગવાનનો પથ્થરનો જંગી પ્રાસાદ (જીર્ણ થયેલા કાષ્ઠના મંદિરને દૂર કરીને) વિ.સં. ૧૨૧૩માં ગુજરાતના જૈન મંત્રી બાહડે બંધાવ્યો હતો ત્યાર પછી મુસ્લિમ સુલતાનના સૈનિકોએ પ્રાસાદના કેટલાક ભાગોને ખંડિત કરી નાંખ્યા. તે પછી સં. ૧૩૭૧માં સમરાશા ઓસવાલે તેની મરામત કરાવી. તે પછી ફરીથી મોગલ સૈનિકોએ મંદિરને નુકશાન પહોંચાડ્યું, તે જોઈ-જાણીને ચિતોડના કર્માશાએ બરાબર સમારકામ કરાવ્યું અને મોગલોએ શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની ભૂતિ તોડી નાંખી હતી તે કર્માશાએ ફરીથી તૈયાર કરાવરાવી અને સં. ૧૫૮૭માં વૈશાખ વદિ છઠ્ઠના દિવસે તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી એટલે આજની સં. ૨૦૪૭ની દૃષ્ટિએ ગણતરી કરીએ તો-

‘હાલનું મંદિર - ૮૩૪ વર્ષ જૂનું છે અને

આજની મૂર્તિ - ૪૬૦ વર્ષ જૂની છે.’

પહોડની ટોચ ઉપર શા માટે મંદિરો બાંધવામાં આવે છે?

પર્વતની ટોચ એટલે દૂષણ - પ્રદૂષણ અને પર્યાવરણથી (લગભગ) મુક્તસ્થાન. બીજું હજારો માણસોના પવિત્ર વિચાર, વાણી અને વર્તનથી ત્યાંનું આખું વાતાવરણ કે વાયુમંડળ એકદમ પવિત્ર, સ્વચ્છ અને નિર્મળ બનેલું હોય છે. ઉપરથી હવા પણ હલકી, શુદ્ધ અને સાનુકૂળ હોય છે. લોકો શુદ્ધ હવા ખાવા હીલ સ્ટેશને જ દોડી જાય છે. જ્યારે જ્યારે સાધુઓને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અનશન (અન્ન જળના ત્યાગરૂપ) કરવું હોય ત્યારે પહોડ ઉપર જઈને જ કરવાના એનક પ્રસંગો શાસ્ત્રોમાં નોંધાયા છે.

ધરતી કે ધરતીની સમીપનું વાતાવરણ હંમેશા મળ-મૂત્ર વગેરે દુર્ગંધી પદાર્થો કે વસ્તુઓથી, તથા દૂષિત અવાજો, ઘોંઘાટ અને અયોગ્ય, અપવિત્ર વિચારો અને વર્તનથી વિવિધ રીતે દૂષિત, ગંદું, અશાંતિભર્યું રહેતું હોય છે. આવું વાતાવરણ

સાધના અને સિદ્ધિ માટે ત્યાજ્ય ગણાયું છે. પરંતુ તમો જેમ જેમ ઊંચે જાવ તેમ તેમ ધરતીના દૂષિત વાતાવરણથી તમો બહાર આવી જાવ છો અને ઉપરના-ઊંચેના શાંત, પ્રશાંત, પવિત્ર અને શુદ્ધ વાતાવરણનો સ્પર્શ થવા માંડે છે. ધીમે ધીમે હૈયું ભક્તિ ભાવનના રંગે રંગાતું જાય છે અને તમારું વિક્ષિપ્ત ચિત્ત શાંત, સ્વસ્થ અંતર્મુખ બનીને પ્રભુ સન્મુખ થવા માંડે છે. આવું વાતાવરણ ચિત્તની એકાગ્રતા થવામાં સાધના-સિદ્ધિ માટે ઘણું મદદગાર બને છે. આ તો હજારો માણસોના સ્વાનુભવની વાત છે.

લાગે છે કે આવા જ કોઈ કારણસર આ કાળના જ ૨૪ તીર્થકરો પૈકી માત્ર બારમા તીર્થકરે બિહારની ચંપાપુરીની ધરતી ઉપરથી અને ચોવીસમાં તીર્થકરે પાવાપુરીની ધરતી ઉપર રહીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે. જ્યારે બાવીશ તીર્થકરોએ જીવનના અંતિમકાળે સમેતશિખરના પહાડ ઉપર પહોંચી જઈને સર્વોચ્ચકોટિના શુક્લધ્યાનની પરાકાષ્ટાએ પહોંચીને, સકલ કર્મનો ક્ષય કરીને સદાને માટે અજન્મા બનવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે. બાવીશમાં પણ ફક્ત બે જ તીર્થકરો એટલે કે પહેલા તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને ઉત્તરદિશામાં રહેલા અષ્ટાપદ પર્વત ઉપરથી અને બાવીશમાં તીર્થકર શ્રી નેમિનાથજીએ ગિરનાર પર્વત ઉપરથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે. તીર્થકરો અવશેષ કર્મનો ઝડપથી ક્ષય કરવા માટે તપ સંયમ અને ધ્યાન આ ગ્રણનો ખાસ આશ્રય લે છે અને ઝડપથી મોક્ષના દરવાજે પહોંચી જાય છે. આથી પહાડની ધરતીનો પ્રભાવ-મહિમા કેવો ઉપકારક છે તે સમજી શકાય છે.

તમને ખ્યાલ તો હશે કે રેડિયોને વાયરલેસ સ્ટેશનો માટે પહાડો અને મોટી મોટી ટેકરીઓ જ પસંદ કરવામાં આવે છે. ટી.વી. ટાવરના મિનારા પણ ખૂબ ઊંચા બાંધવામાં આવે છે. તેનું કારણ એક જ છે કે ભાષાવર્ગણના અને વિદ્યુત્ વર્ગના અદૃશ્ય જેવા પૌદ્ગલિક તરંગોને (વેવ્ઝ) ઉપરના ભાગમાં પ્રવાસ કરવામાં કોઈ અવરોધ નડતો નથી અને ત્યાં સામસામી સંદેશા ઝડપથી ઝીલાય છે. આ આકાશી

માર્ગનો અનુકૂળ પ્રભાવ છે. જો ઊર્ધ્વ આકાશનું સ્થાન ભૌતિક તરંગોને પ્રવાસ માટે જો અનુકૂળ હોય તો પૌદ્ગલિક તરંગોથી અનેકગણી શક્તિશાળી આધ્યાત્મિક ચેતનાઓના પૌદ્ગલિક તરંગોથી અનેકગણી શક્તિશાળી આધ્યાત્મિક ચેતનાઓના અખૂટ પ્રવાઓને પ્રવાસ કરવા માટે પહાડનાં ઊર્ધ્વ સ્થાનો સ્વાભાવિક રીતે જ ખૂબ અનુકૂળ હોય છે એટલે સાધના અને ધ્યાનનાં કેન્દ્રો જો પહાડ ઉપર હોય તો આકાશમાં વિદ્યમાન રહેતી પ્રચલિત ચેતનાઓના વાતાવરણ વચ્ચે ધ્યાન અને સાધના નિરાભાધ થાય છે. તેથી આ શત્રુંજયની પર્વતમાળા સાધના-સિદ્ધિ માટેની અપ્રતિમ ભૂમિ છે.

અરે! અબજો માઈલ દૂર ઊર્ધ્વ આકાશના અંતિમ છેડે રહેલી સિદ્ધશિલા નામની શાશ્વતી શિલાના ઉપરના ભાગે રહેલા અશરીરી એવા સિદ્ધાત્માઓની જ્યોતિમય ચેતનાનો પ્રવાહ ઉપરની દિશા છોડીને (અલોકના અવરોધના કારણે) ત્રણે દિશામાં આંખના એક પલકારામાં અબજો માઈલની ગતિએ ધરતી તરફ વહેતો હોય છે. એ પ્રવાહમાંનો રોકટોક વિના-વિના અવરોધે સીધો સીધો (ડાઈરેક્ટ) સ્પર્શ કરવો હોય, એને ઝીલવો હોય તો પહાડનાં ઉચ્ચ સ્થાનો જ ઉપયોગી થાય છે. જો આપણો આત્મા પણ રેડાર ચન્દ્રો જેવાં છે, એટલે ઉચ્ચ ભૂમિ ઉપર મુક્તાત્માઓની મહાતિમહાન ચેતનાઓ પ્રતિબિંબિત થાય છે. જો આપણો આત્મા પણ રેડાર જેવો એટલે કે પ્રિતિબિંબ ઝીલી શકે તેવો અધિકૃત બની જાય તો એ ચેતનાઓનો લાભ આપણને પણ મળી શકે છે. ક્યારેક ક્યારેક મહાન મહર્ષિ આત્માઓ પહાડ ઉપર ધ્યાનપૂર્વક અનશન તપ કરીને ધ્યાનની પરાકાષ્ટાએ પહોંચે ત્યારે પોતાની જ્યાતિ સ્વરૂપ ચેતનાનું સિદ્ધાત્માઓની ચેતના સાથે તાદાત્મ્ય પણ સાધીને પરમજ્યાતિ સ્વરૂપ સિદ્ધાત્મા મહર્ષિઓ જોડે મનોમન અનુસંધાન પણ કરી શકે છે.

આવા કારણે પ્રસ્તુત પુણ્યભૂમિ ઉપર સાધના અને ધ્યાન સ્વાસ્થતાપૂર્વક થતાં હોવાથી ચિત્તની એકાગ્રતા સુંદર રીતે સર્જાય છે. અરે! પહાડ ઉપર ઊભા રહીને આકાશમાં નજર રાખીને ધ્યાન કરો કે ન કરો પણ તમને ઈશ્વરશીય સત્તાનું

અસ્તિત્વ દેખાશે, પરમાત્માનું સાંનિધ્ય અનુભવાશે. બીજું આત્માનો મૂલસ્વભાવ નીચે નહિ પણ ઊંચે જ જવાનો છે, મોક્ષ ઉર્ધ્વાકાશમાં વિશ્વના છેડે છે તેથી ઉર્ધ્વારોહણની થતી પ્રેક્ટીસ એક યા બીજી રીતે આજે કે આવતી કાલે સૂક્ષ્મપણે પણ સહાયક બની રહેશે. આવા પહાડો કે પહાડો ઉપરના ગગનચુંબી વિશાળકાય મંદિરો વિશ્વને અહિંસા, સત્ય, પ્રેમ, મૈત્રી ભાવ અને સંસારમુક્તિનો સતત પયગામ (સંદેશો) આપ્યા કરે છે.

તીર્થની મહત્તા

વિશ્વની ધરતી ઉપર અને અનંત આકાશમાં આપણી આંખથી અદૃશ્ય એવી જબરજસ્ત આકર્ષણ તથા ચૌદ્ગલિક શક્તિઓનો પ્રવાહ અવિરતપણે એકબીજા પદાર્થોને ખેંચતો હોય છે. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ગુરુત્વાકર્ષણ અને પૃથ્વીની મેગ્નેટ-ચુંબકીય શક્તિની વાત ખૂબ જ જાણીતી છે. એ રીતે પહાડો-પર્વતો અને અન્ય કેટલાક પદાર્થોમાં ઓછીવત્તી આકર્ષકશક્તિના પ્રવાહો વહેતા જ હોય છે.

આકર્ષકશક્તિને આપણે બે ભાગમાં વહેંચી શકીએ, એક ભૌતિક આકર્ષકશક્તિ અને બીજી આધ્યાત્મિક આકર્ષકશક્તિ. આ મેગ્નેટ (આકર્ષક) શક્તિ-આધ્યાત્મિક ચેતનાઓ જુદાં જુદાં તીર્થસ્થાનોથી ઓળખાતા પહાડોમાં કામ કરતી જ હોય છે, પણ આ બધાં પહાડી સ્થાનોમાં મોક્ષે જનારા આત્માઓની સંખ્યા મર્યાદિત હોય છે. તેથી ત્યાં તે શક્તિઓનો સ્ફોટ મર્યાદિત થતો હોય છે. જ્યારે પાલીતાણાનું શત્રુંજય તીર્થ તો અનાદિકાળથી આધ્યાત્મિક ચેતનાઓ માટે સદાકાળથી સુપર મેગ્નેટ ધરાવતું મોટામાં મોટું મથક-ધામ છે અને તે અનંતાકાળ સુધી આવું જ રહેશે.

આ ભૂમિ ઉપર બેસીને અનેકે શુક્લધ્યાનની સમાધિ લગાવી સિદ્ધાત્માઓ જોડે તાદાત્મ્ય સાધ્યું છે. જ્યાં ત્યાગી, તપસ્વી, ઋષિ, મહર્ષિ આદિ એને મોક્ષે જનારા

અસંખ્ય આત્માઓએ મહાન સાધનાઓ કરીને પોતાની ચેતનાને એકદમ પ્રબુદ્ધ કરી એટલે આ પહાડ આધ્યાત્મિક ચેતનાઓથી ભરેલું વિરાટ મથક છે. વળી અતિ પ્રબુદ્ધ ચેતનાવાળા આત્માઓ તો જો કે ઊંચે ઊંચે દૂર દૂર મોક્ષે પહોંચી ગાય છે પણ તે પહેલાં અસંખ્ય આત્માઓની પ્રબુદ્ધ અસંખ્ય ચેતનાઓ આ પહાડ ઉપર અદૃશ્યપણે જ્યાતિરૂપે સઘન રીતે જે જામેલી હતી તે ચેતનાઓ હઠીં પહાડ ઉપર જ રહી જાય છે અથવા એમ કહો કે પોતાની મહાન ચેતનાની ઊર્જાને લોકકલ્યાણ માટે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ અહીં છોડી જાય છે. તે ચેતનાઓ અને તેના અગણિત અંશો આ પહાડની ભૂમિ ઉપર સર્વત્ર ફરી જાય છે તેમજ ક્ષીર-નીરની જેમ પહાડની સાથે એકાકાર બની જાય છે.

અતિપવિત્ર શક્તિશાળી, ઊર્જાઓનાં અણુ-પરમાણુઓથી પહાડ ભરાઈ જાય છે. તેમાંથી મેગ્નેટ જેવી શક્તિ ધરાવતાં અનેક વાયુમંડળો સર્જાય છે. ભક્તિથી તો દેવો આવે જ છે પણ આ આકર્ષક શક્તિથી પણ જે દેવોને આવાવનું મન ઓછું હોય તેવા દેવો પણ પોતાના કલ્યાણ માટે આ પહાડ ઉપર ખેંચાઈને સતત આવતા હોય છે, તો પછી મનુષ્યની તો વાત જ શું કરવાની! મનુષ્યોનો તો અવિરત પ્રવાહ યાત્રાર્થે વહેતો હોય છે.

આ વાયુમંડળની મેગ્નેટ હવા નજીકના વિસ્તાર એવી ઘુમતી રહે છે કે એની અસર દૂર દૂર ફેલાય છે અને દૂરથી દાખલ થાવ ત્યારે પણ આ પહાડ નજરમાં આવતાં જ તમારું મસ્તક સહસા ઝુકી જશે. આધ્યાત્મિકતાના સુપર મેગ્નેટથી ભરેલા પહાડમાંથી ફેલાતી અદૃશ્ય એવી ઘુમતીઓ લઈ રહેલી મહાચેતનાઓનો સ્પર્શ એવો થતો રહેશે કે તમારી સુષુપ્ત બનેલી ચેતના ઉદ્ભૂત-સજીવન થવા માંડશે. ભાવવિભોર બનેલો માનવી સંસાર અને સંસારનાં સુખોને ઘડીભર ભૂલવા માંડશે. અશુભ વિચારો વાણી અને વાસનાઓને મોર્ફિઆ ઘેનનું જોરદાર ઈન્જેક્શન લાગશે તેથી તે મૂર્છિત થઈ જશે. તે પછી તીર્થની તળેટી નજીક આવી તીર્થને ભેટતા એવો ટર્નીંગપોઈન્ટ ઊભો થઈ જશે કે પોતાના આત્માની સમગ્ર

ચેતના સફાળી બેઠી થઈ જશે. અનંતા સિદ્ધાત્માઓની યાદ ઉભરાઈ જશે. પોતાની પામરતા જોઈને તેની પાંપણો કે ચક્ષુઓ અશ્રુભીના થવા માંડશે અને ભગવાનના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેવા આત્મા તીવ્ર વીર્યોલ્લાસવાળો બની હે ભગવાન! હવે મને તારો, પાર ઉતારો એવું મનોમન બોલશે-પોકારશે, ત્યારે તીર્થના શરણમાં - ચરણમાં આવ્યાનો અનેરો આનંદ એના મુખ તરવરતો હશે.

જે સ્થાન ઉપર જાતજાતની આધ્યાત્મિક ઊર્જાઓ - ચેતનાઓ સુપર મેગનેટની ગતિથી પ્રવાસ કરી રહી છે તેવી મહાન, શાશ્વતી અને અપ્રતિમ તીર્થભૂમિનો ટૂંકો મહિમા વિશિષ્ટ ઢબે અહીં આલેખ્યો છે. શ્રદ્ધા છે કે વૈજ્ઞાનિક રીતે લખાયેલો આ લેખ વાચકોના હૈયાને જરૂર ભાવવિભોર બનાવશે.

શેષ વિશેષ:

- અત્યારે જે મૂલનાયકની મૂર્તિ બિરાજમાન છે તેની પ્રતિષ્ઠા વિ.સં. ૧૫૮૭ના વૈશાખ વદિ છકુના દિવસે ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયમંડનગણિ વગેરે વિશાળ મુનિમંડળની હાજરીમાં શ્રીમાન્ આચાર્ય શ્રી વિદ્યામંડનસૂરિજીના વરદ હસ્તે થઈ છે. તે વખતે ફરતું આરસનું પરિકરશિલ્પ ન હતું, તે પાછળથી બનાવરાવીને ૮૩ વરસ પછી જોડવામાં આવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૭૦માં કરવામાં આવી.
- પ્રતિષ્ઠા નિર્વિઘ્નપણે પૂર્ણ થાય તે માટે અનેક આત્માઓએ તપશ્ચર્યાઓ આદરી હતી, એમાં બે મુનિરાજો માટે એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે તેઓએ તો છ છ મહિનાના ઉપવાસો કર્યા હતાં.
- મંત્રીશ્વર બાહડે બંધાવેલા, આજના વિશાળ, જંગી, ગગનચુંબી, અતિભવ્ય દાદાજીના જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર - પુનઃનિર્માણ મેવાડમાં આવેલા ચિત્તોડ શહેરના ધર્મવીર, કર્મવીર મહાન સુશ્રાવક શ્રી કર્માશાહે કરાવ્યો હતો.

- એ જિનમંદિરની અંદર બિરાજમાન આજે વિદ્યમાન શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની અલૌકિક, શબ્દોથી જેની ભવ્યતા વર્ણવી ન શકાય એવી ભવ્ય દાદાજીની મૂર્તિ પણ કર્માશાએ મંત્રી વસ્તુપાલની સંગ્રહિત શિલામાંથી નવી જ ભરાવીને સ્થાપન કરી છે.
- પ્રતિષ્ઠા વખતે અધિષ્ઠાયક દેવોએ મૂર્તિબિંધ પાસે સાત વખત શ્વાસોશ્વાસ લેવરાવ્યા અને દર્શકો ભાવવિભોર બની ગયા.
- શ્રી ઋષભદેવ આ અવસર્પિણીકાળના આદ્ય શિલ્પી, આદિકાળની અજ્ઞાન પ્રજાને-વિદ્યાકળાઓ વગેરેનું આદ્ય જ્ઞાન આપનાર ભગવાન સમાજશાસ્ત્રી હતા.

એક અભૂતપૂર્વ ઘટના

સોળમાં સૈકામાં (૧૫૮૭માં) જ્યારે પ્રતિષ્ઠા થઈ ત્યારે પ્રતિષ્ઠાનું વર્ણન કરતા એક પ્રબન્ધ ગ્રન્થમાં એક ઐતિહાસિક નોંધમાં લખ્યું છે કે શ્રીઆદિશ્વર ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા થઈ ગયા પછી પ્રતિષ્ઠાના મંગલ પ્રસંગે અદૃશ્ય રીતે ઉપસ્થિત રહેલા દેવમાંથી એક દેવે પ્રભુની મૂર્તિમાં પ્રદેશ કરીને પ્રતિમા જ જાણે સાત વખત શ્વાસોશ્વાસ લઈ રહી હોય તેવું દૃશ્ય લોકોમાં વધુ શ્રદ્ધા જગાડવા ખડુ કર્યું હતું. દેવોએ પણ મૂર્તિને પ્રભાવિત કરવા દૈવિક પ્રભાવનું આરોપણ કર્યું હતું. તે જોઈને દર્શકોનાં હૈયાં ભાવવિભોર બની સ્તબ્ધ બની ગયાં હતાં. આજે આ પરમાત્મા જાપે જીવંત બેઠા હોય, હાજરાહજૂર હોય તેવા લાગે છે, દર્શન કરતાં સહુ ભાવવિભોર બની જાય છે, અને અનેરા સાશ્નિધ્યનો અનુભવ કરે છે. મૂર્તિ અને મૂર્તિનું ગર્ભગૃહ દિવ્ય ચેતનાઓથી ઠસોઠસ ભરેલું છે એટલે સેંકડો વર્ષથી આ મૂર્તિ સહુનું મહાન આકર્ષક અને અનન્ય શ્રદ્ધાનું સ્થાન બની ગઈ છે. એવા સંસ્થાને- આકારે અડીખમ બેઠી છે કે જોતાં જ ભલભલાનાં હૈયા ત્રિકરણ ભાવે ઝુકી પડે છે. યાત્રાએ આવનાર યાત્રિકોના શરીરની ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા હોય પણ તીર્થ અને

દાદાનો પ્રભાવ એવો છે કે હિંમત અને શ્રદ્ધાથી યાત્રાએ જાય છે તેની યાત્રા સારી રીતે સફળ થાય છે. માણસ હસતો જાય છે અને હસતો પાછો આવે છે. દાદાનો પ્રભાવ જ કોઈ અનેરો પથરાએલો છે. હજારો આત્માઓ એને અનુભવ કરતા રહ્યા છે.

જલ અભિષેક શું છે?

- અભિષેક એ તન, મન અને આત્માને પવિત્ર અને શુદ્ધ કરનાર તેમજ શીતલતા આપનારી સુંદર, આકર્ષક ક્રિયા છે.
- અભિષેક એ હૃદયના આધ્યાત્મિક ભાવોને વિકસ્વર કરનારી, પરમ શાંતિ આપનારી પ્રભાવશાળી પાવન ભક્તિ છે.

અભિષેકના પ્રભાવનાં થોડાં દષ્ટાંતો જોઈએ.

- ગુજરાતમાં આવેલાં શંખેશ્વર તીર્થમાં જુગ જુગ જૂની શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાના સ્નાત્રજળના અભિષેકથી કૃષ્ણ-વાસુદેવે જરાસંઘ દ્વારા લશ્કરની તાકાતને ખતમ કરવા અજમાવેલી જરા વિદ્યા નષ્ટ થઈ હતી.
- શ્રીપાલ રાજાના કોટવાળી કાયા અભિષેકના જળથી નીરોગી થઈ ગઈ હતી. મૂર્તિ ઉપરના અભિષેક-ન્હવણ જળથી હજારો ચમત્કારો અને પ્રભાવના દાખલાઓ જાણીતા છે.
- ખંભાતના શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાના સ્નાત્રજળના પ્રભાવથી પૂ. આ. શ્રી અભયદેવસૂરિજી કોટ રોગથી મુક્ત થયા હતા.
- સ્નાત્રજળથી માનવીના અનેક રોગો અને મલિન પ્રભાવો પણ દૂર થાય છે. અભિષેકનો અને જળપૂજનો મહિમા ભારતના કયા ધર્મમાં નથી? પ્રાપ્ત બધે જ છે.

ગિરિરાજ વિશેની જરૂરી માહિતી.

શત્રુંજય તીર્થનો ઉલ્લેખ જ્ઞાતાધર્મકથા નામના આગમમાં છે. બીજો ઉલ્લેખ કપ્પપાહુડ (કલ્પપ્રાભૃત) નામના ગ્રંથમાંથી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ શત્રુંજયકલ્પ નામની રચનાનો ઉદ્ધાર કર્યાનો અને ત્રીજો ઉલ્લેખ વિદ્યાપ્રાભૃત ગ્રંથમાંથી શ્રી શત્રુંજય તીર્થનાં ૨૧ નામો મળે છે. આવી વાત શ્રી જિનભદ્રગણિજીએ કુમારપાળ પ્રબંધ (પત્ર-૯૮)માં જણાવી છે. બીજા પણ છુટક છુટક ઉલ્લેખો હશે.

ગિરિરાજની ધરતીથી ઊંચાઈ ૨૦૦૦ ફૂટની ગણાય છે.

ચટવાનાં પગથિયાં ૩૩૬૪ છે,

પગથિયાં દ્વારા ચટવાનો માર્ગ ૨ માઈલ ૨ ફર્લાંગનો છે.

ગિરિરાજનો ઘેરાવો વર્તમાનમાં ૭૧ માઈલનો કહે છે.

ગિરિરાજ ઉપરની બે ટેકરીઓનો પરિચય

આ ગિરિરાજ ઉપરના અન્તિમ ભાગ ઉપર બે ટેકરીઓ છે, બને ટેકરીઓ જૈન મંદિરોથી પૂરેપૂરી વિભૂષિત થયેલી છે. એક ટેકરીનું નામ મોટી ટૂંક અને બીજી ટેકરીનું નામ નવ ટૂંક છે.

બન્ને ટૂંકોમાં થઈને ૩૫૦૭ નાનાં-મોટાં જિનાલયો છે.

પહાડ ઉપર ૨૭૦૦૭ જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિઓ છે.

૧૫૦૦ ચરણપાદુકા છે. (મૂલનાયક શ્રી આદિશ્વર ભગવાના મંદિર પાસે રહેલા ગણધર મંદિરમાં એક સાથે ૧૪૫૨ ગણધરનાં પગલાંની ગણતરી આમાં ભેગી સમજી લેવી.)

આ પહાડ ગિરિરાજ શાશ્વતો છે પણ કઈ રીતે?

શત્રુંજય પર્વતને જૈનધર્મમાં શાશ્વતો કહ્યો પણ તેની આગળ પ્રાયઃ શબ્દ લગાડી પ્રાયઃ શાશ્વતો કહ્યો છે. શાશ્વત એટલે અનાદિકાળથી જે વસ્તુ જે રૂપે હોય તે વસ્તુ અનંતકાળ સુધી તે રૂપે જ રહે તે શાશ્વત કહેવાય શાશ્વતની આગળ પ્રાયઃ શબ્દ એટલા માટે મૂકવો પડ્યો છે કે આ પહાડ ધરતી ઉપર જેવો છે તેવો સદાય જોવા મળે તેવું નથી. જૈનધર્મમાં ઉત્સર્પિણી નામનો વૃદ્ધિકાળ-ચટતોકાળ અને અવસર્પિણી નામનો હાનિકાળ-ઉતરતોકાળ એમ બે પ્રકારના મહાકાળ બતાવ્યા છે અને તે બંને કાળના પાછાં છ-છ વિભાગો પાડ્યા છે. વૃદ્ધિકાળમાં આ પહાડ હાનિકાળના પ્રસંગે જમીનમાં જતો રહ્યો હોય તે ભાગ ધીમે ધીમે બહાર આવતો જાય અને છેવટે સમય જતાં અસલ માપવાળો થઈ જાય અને છેવટે તેની ઊંચાઈ નગણ્ય જેવી રહે, એવી પરિસ્થિતિ આ પહાડની છે. એટલા માટે શાશ્વત શબ્દની આગળ પ્રાયઃ શબ્દ મૂકવામાં આવ્યો છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે હાનિ-વૃદ્ધિ ભલે થાય પણ સર્વથા જેનો નાશ ન થાય તે.

અત્યારતે અવસર્પિણીનો હાનિકાળ ચાલે છે. હાનિકાળની દૃષ્ટિએ આ કાળના પહેલા આરામાં (એટલે અબજોના અબજો વરસ પહેલાં) શત્રુંજય ગિરિરાજનું પ્રમાણ ૮૦ યોજન હતું તે પછી કેટલું પ્રમાણ રહ્યું.

કાળ	યોજન	ગાઉ
પહેલા આરામાં	૮૦	૩૨૦
બીજા આરામાં	૭૦	૨૮૦
ત્રીજા આરામાં	૬૦	૨૪૦
ચોથા આરામાં	૫૦	૨૦૦
પાંચમાં આરામાં	૧૨	૪૮

છહા આરામાં ૭ હાથ એટલે જાણે સાવ નાનકડી ટેકરી જેટલો થઈ જશે.

તે પછી હજારો વરસો બાદ ઉત્સર્પિણીથી ઓળખાતો વૃદ્ધિ-ચટતો કાળ શરૂ થશે ત્યારે આ ગિરિરાજ વધતો વધતો પ્રથમની જેમ પાછો ૮૦ યોજનને પહોંચી જશે. અનંતકાળ સુધી આ પ્રક્રિયા બનતી રહેશે.

આ અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં થયેલા ઉદ્ધારો

૧. ઋષભદેવસ્વામીના વંશમાં ભરત ચક્રવર્તીનો.
૨. ભરત ચક્રવર્તીના વંશમાં દંડવીર્ય રાજાનો.
૩. ઊર્ધ્વ આકાશમાં રહેલા બીજા દેવલોકના ઈન્દ્ર-ઈશાનેન્દ્રનો.
૪. આકાશમાં રહેલા ચોથા દેવલોકના ઈન્દ્ર મોહેન્દ્રનો.
૫. આકાશમાં રહેલા પાંચમાં દેવલોકનાં ઈન્દ્ર બ્રહ્મેન્દ્રનો.
૬. આપણી ધરતીની નીચે રહેલા ભવનપતિના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્રનો
૭. બીજા અજીતનાથ પ્રભુના સમયમાં સગમચક્રવર્તીનો.
૮. આપણી ધરતીની નીચે રહેલા વચન્તરેન્દ્રનો.
૯. આઠમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીના સયમાં ચંદ્રચશા રાજાનો.
૧૦. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનના સમયમાં ચક્રાયુધ રાજાનો.
૧૧. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના સમયમાં શ્રી રામચંદ્રજીનો.
૧૨. બાવીશમાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના શાસનમાં પાંડવોનો.

પાંચમાં આરામાં થયેલા ઉદ્ધારો.

૧૩. વિક્રમ સં. ૧૦૮માં શ્રી વજ્રસ્વામીજીની નિશ્રામાં મહુવાના જાવડશાનો.

૧૪. શ્રી બાહડશા મંત્રીનો (સં. ૧૨૧૩) કુમારપાલના સમયમાં.

૧૫. સમરાશા ઓસવાલનો (વિ. સં. ૧૩૭૧).

૧૬. તોલાશાહ પુત્ર કર્માશાનો. (ચિત્તોડગઢવાસી સં. ૧૫૮૭)

૧૭. શ્રીદુષ્પસહસૂરીશ્વરજીનાઉપદેશથી છેલ્લાઉદ્ધાર વિમલવાહન રાજા કરાવશે.

ચોથા આરાના હજારો વર્ષ ઉપરના ઉદ્ધારોની સંવત અને તારીખ છે નહિ. કેમકે તે વખતે શરૂ થયા ન હતા. તે પછીના છેલ્લા બે હજાર વર્ષમાં થએલા ઉદ્ધારોના વીરસંવત અને વિક્રમસંવત મળે છે.

એનો અર્થ અને થયો કે શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનું શાસન સમાપ્ત થાય પછી વિ.સં. ૨૨૭૭ વર્ષ જેટલા લાંબા કાળમાં એક પણ ઉદ્ધાર નોંધાયો નથી. વિક્રમ સંવત શરૂ થયા બાદ તેના ૧૦૦ (મતાંતરે ૧૦૮) વર્ષ પસાર થાય પછી મહુવા નિવાસી જાવડશાહે તેરમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ત્યાર પછી ૧૧૧૩ (અથવા ૧૧૦૫) વર્ષ પછી વિ.સં. ૧૨૧૩માં પાટણના જૈનમંત્રી બાહડશાહે ચૌદમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ત્યાર પછી બહુ જ ટૂંકા સમયમાં મંદિશની મૂર્તિઓને નુકશાન પહોંચવાથી ૧૫૮ વર્ષ પછી વિ. સં. ૧૩૭૧માં સમરાશા ઓસવાઈ પંદરમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ત્યારપછી ૨૧૬ વર્ષ પછી વિ. સં. ૧૫૮૭માં ચિત્તોડગઢના કર્માશાએ સોળમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. ૧ થી ૧૨ ઉદ્ધારો ચોથા આરામાં થયા અને ૧૩ થી ૧૭ ઉદ્ધાર પાંચમાં આરામાં સમજવા.

પાંચમાં આરાને અંતે જૈન ધર્મનો વિચ્છેદ થશે ત્યારે એટલે કે આજથી લગભગ ૧૮૪૮૩ વર્ષ પછી આ અવસર્પિણી કાળનો સત્તરમો ઉદ્ધાર વિમલવાહન રાજા કરાવશે. એનો અર્થ એ થયો કે વિ. સં. ૧૫૮૭માં કર્માશાએ જે ઉદ્ધાર કરાવ્યો. તે પછીના ૧૮૪૮૩ વર્ષ જેટલા અતિ લાંબાગાળા સુધી ઉદ્ધાર થવાનો જ નથી. આ એક વિચારણીય બાબત છે.

અહીં વિચારમાં મૂકે એવી બાબત એ છે કે વિક્રમ સંવત ૧૦૦ થી લઈને ૧૬મી શતાબ્દી એટલે લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષમાં નજીક નજીકમાં ચાર ઉદ્ધાર થવા પામ્યા.

જ્યારે છેલ્લા ઉદ્ધાર માટે ૧૮૪૮૩ વર્ષ સુધીનું દીર્ઘ અંતર છે. તો શું આટલા હજારો વર્ષ સુધીમાં મંદિર વગેરે આવું ને આવું રહેશે ખરું? વિક્રમના એક હજાર વર્ષમાં અનેક આસમાની સુલતાનો આવી ગઈ તો લગભગ ૧૮૪૮૩ વર્ષ સુધી શું આ મંદિર સલામત રહેશે? ભાવિની બધી બાબતો ગ્રન્થસ્થ થઈ ન હોય એટલે તે વાત જ્ઞાનીગમ્ય રહેવાની.

પાલીતાણાની મહાપવિત્ર ભૂમિની સ્પર્શના કરવા ત્રેવીશ ત્રેવીશ તીર્થકરો પધારેલા હતા એમ શાસ્ત્રો કહે છે, છતાં ૨૩ તીર્થકરમાંથી માત્ર એક ઋષભદેવ ભગવાનનું જ નામ આ તીર્થ સાથે ખાસ જોડાયું છે અને તેમનું મંદિર પણ બનાવરાવ્યું છે તો એનું શું કારણ?

પાલીતાણાનીના તીર્થનો મહિમા, પ્રભાવ કે મહત્તામાં કોઈપણ તીર્થકરનો સંબંધ છે જ નહિ. તીર્થ તો અનાદિકાળથી અનંત સિદ્ધાત્માઓનું ધામ બનેલું છે. અનંત સિદ્ધાત્માઓની ભૂમિ હોવાના કારણે જ તીર્થકરોને પણ આ ભૂમિની સ્પર્શના કરવા આવવું પડ્યું છે. એમાં સૌથી પહેલાં આ કાળના તીર્થકર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ જેમનું બીજું નામ આદીશ્વર ભગવાન છે, તે ઠેઠ ઉત્તર ભારતમાંથી પશ્ચિમ ભારતમાં પધાર્યા હતા. કહેવાય છે કે એ કાળે પાલીતાણાનો શત્રુજય પહાડ ૮૦ ચોજન હતો એટલે લગભગ ૩૨૦ ગાઉ જેટલો વિશાળ હતો. આટલા મોટા આ શત્રુજય પર્વતના કયા ભાગ ઉપર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને સમવસરણમાં બેસીને દેશના આપી હશે તે માટે આજે શું કહી શકાય? કેમકે અબજોનાં અબજો વર્ષો વીતી ગયાં તે પહેલાંની આ વાત છે. ત્યારે રાયણવૃક્ષ ક્યાં હશે? અબજો વરસમાં હજારો પરિવર્તનો થઈ ગયાં. જ્યાં સમોસરણોરચાયાં હોય તો તે જગ્યા કેવડી હોઈ શકે? આટલાં વર્ષ દરમિયાન તો પહાડ ઘટતો ઘટતો આજે ૧૨ ચોજન જેટલો થઈ ગયો કહેવાય છે. અત્યારે જે બે ટેકરીઓ ઉપર દહેરાસર છે તે વખતે એ સ્થાન કેવું હશે? આવી અનેક બાબતો તે તે વખતના ક્ષેત્ર, કાળને આશ્રયથી વિચારવી

રહી. બીજી અનેક બાબતો ખુલાસાઓની અપેક્ષા રાખે છે પણ સાતિશયજ્ઞાની વિના કોણ સમાધાન આપે?

આજે આ ભારતદેશનો જ વિસ્તાર અને માપ ભગવાનના વખતે કેટલું હશે તે પણ કહી શકાય તેમ નથી. તે વખતે પણ ભારતી ધરતી કેટલી લાંબી-પહોળી હશે તે પણ જ્ઞાની જાણે! ધરતીકંપો તથા અનેક આપત્તિઓથી અજબનાં કેવાં કેવાં પરાવર્તનો થયાં તેનો ઇતિહાસ સાક્ષી છે. એમ છતાં આજે આપણે તો આ પહાડની ભૂમિનો પૂરા ભક્તિભાવથી આદર કરીતેને નમીએ છીએ અને પૂજીએ છીએ.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન આ તીર્થ ઉપર પૂર્વ નવ્વાણું વાર પધાર્યા છે, અને સમવસરણમાં બેસીને ખૂબ દેશનાઓ આપી છે. આ જ કારણે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન સાથે આ તીર્થનો પ્રગાઠ સંબંધ પ્રવર્તે છે. બાકી પહેલાંની વીતી ગયેલી ચોવીશીમાંથી કેટલાક તીર્થકરો પણ પધાર્યા હશે.

મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું મૂર્તિ શિલ્પ કેવું છે?

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની મૂર્તિ લાવણ્યઝરતી, અતિભવ્ય, અતિઆકર્ષક અને અડીખમ એટલે બરાબર સપ્રમાણ બની છે. ભગવાનનું મુખારવિંદ ખૂબ જ ગંભીર છે, ચહેરો ગોળાકાર નથી પરંતુ (પાંદડાની જેમ લગભગ) લંબગોળાકાર છે. ગરદન ઉપરનું મોઢું બરાબર શિલ્પશાસ્ત્રના હિસાબે સપ્રમાણ બનાવ્યું છે. ભગવાનનું ઉદર, જંઘા, પગ વગેરે બધાં જ અવયવો કુશળ શિલ્પીઓએ ખૂબ જ ખંત અને કાળજીથી બનાવ્યાં છે. ભગવાનના બે હાથનો જે વળાંક આપ્યો છે તે આપણા મૂર્તિશિલ્પમાં જે પ્રધાનશૈલી ચાલી આવે છે એને અનુરૂપ છે. પરિકર પણ ઘણું જ ઉઠાવદાર અને એકંદરે ઉત્તમકોટિનું બન્યું છે, જો કે જે પથ્થર વપરાયો છે તે બિલકુલ વ્હાઈટ આરસ નથી એમ છતાં જે જાતનો પથ્થર વપરાયો છે તે બરાબર છે. અલબત્ત મૂર્તિ ઉપર આડી-અવળી થોડી શ્યામ રેખાઓ પથ્થરમાં

ઉપસી આવી છે પણ તે એવી રીતે ઉપસી છે કે મૂર્તિને આકર્ષક બનાવી વધુ સુંદરતા બક્ષે છે.

શિલ્પની દૃષ્ટિ:

શિલ્પની દૃષ્ટિએ આ પ્રાસાદ મેઘનાદ પ્રાસાદની ઓળખાય છે. આકાશની સાથે વાત કરતું. બે ઘડી જોઈ રહીએ તેવું ઉત્તુંગ અને વિશાળ શિખર જોઈ આહ્લાદ થાય છે. પહાડનો ભાગ નીચેથી ઉપસી આવતા મંદિરની શરૂઆતનો ભાગ બે-અઢી ફૂટ પ્રમાણ જેટલો દટાઈ ગયો છે. એટલે નીચેની ધરતી કેટલીક ઊંચી આવી ગઈ છે.

આસામાની સુલતાની-આસામાની એટલે આકાશી વરસાદ અને વાવાઝોડાંઓથી આ પહાડનાં મંદિરોનું બહુ સહન કરવું પડતું નથી, પરંતુ સુલતાની એટલે મૂર્તિવિરોધી, અતિક્રૂર હિંસક એવા બાદશાહ-સુલતાનોથી આ તીર્થને ઘણું સહન કરવું પડ્યું છે. મૂર્તિઓ તોડી છે. અને મંદિરો અને મંદિરો ભગ્ન કર્યા છે. ખરેખર! આ તીર્થે ઘણી ચડતી-પડતી જોઈ છે.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન જે ગર્ભગૃહમાં બિરાજે છે તે ગર્ભગૃહ શક્તિશાળી આધ્યાત્મિક ચેતનાઓનું મહાધામ બની ગયું છે. ગર્ભગૃહમાં તમે થોડીવાર બેસો કે ઊભા રહો તો તમારા આત્મા, મન અને તન ઉપર અંદરની આધ્યાત્મિક ઊર્જાઓની હર્ષાનંદજનક પ્રેરક તેમજ ત્યાગ વૈરાગ્યની અસરો થયા વિના નહીં રહે.

કોઈ અનેરું અક્લ એવું ભગવાનનું જાજવલ્યમાન, જાજરમાન તેજસ્વી રૂપ, વિશાળ અને ભવ્યમૂર્તિ જોઈ અહંકાર ઓગળી જાય, મનના બધા સંતાપો શમી જાય અને તાદાત્મ્ય સધાઈ જાય એવી આ સૂરત છે.